

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

НОВОСЕЛЬСЬКА НАДІЯ ТАДЕЇВНА

УДК 373.3.016:003-028.31"19/20"(043.3)

**ВИХОВНА СПРЯМОВАНІСТЬ НАВЧАЛЬНИХ КОМПЛЕКТІВ
З ЧИТАННЯ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
(80-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дрогобич – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
Карпенко Оresta Євгенівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра загальної педагогіки
та дошкільної освіти, доцент.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Білавич Галина Василівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
кафедра педагогіки початкової освіти,
професор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Хома Ольга Михайлівна,
Мукачівський державний університет, кафедра теорії
та методики початкової освіти, доцент.

Захист дисертації відбудеться 31 жовтня 2018 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://ddpu.drohobych.net> та у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розіслано 27 вересня 2018 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т. І. Пантюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У Концепції Нової української школи наголошено на необхідності оволодіння учнями способами навчальної діяльності, формування у них самостійності, відповідальності, активної громадянської позиції, організації наскрізного процесу виховання, навчання через діяльність. Одним із завдань початкової школи є формування в учнів загальнолюдських цінностей, предметних компетентностей, життєвих і соціальних навичок, підготовка до життя у демократичному суспільстві. Успішному розв'язанню означеної проблеми сприятиме використання виховного потенціалу змісту навчальних комплектів з читання для початкової школи.

Важливим педагогічним завданням є прилучення школярів до творів словесного мистецтва, введення їх у систему морально-етичних і національних цінностей через взірці художніх образів літературних творів й глибину емоційно-чуттєвого контексту.

Проблеми шкільного підручничознавства, вимоги до створення навчально-методичних комплектів, основні напрями їх удосконалення висвітлюють Н. Генсіцька-Антонюк, О. Жосан, Л. Заліток, І. Погонець, Г. Тришневська та ін. Теорії і практики підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000) присвячено дослідження Я. Кодлюк. Дидактичні основи побудови підручників з природничо-математичних дисциплін для початкових шкіл України (1958–1991) стали предметом наукового пошуку Л. Височан; формування у молодших школярів уміння працювати з підручником – О. Янченко. Теоретичні засади формування особистості засобами підручників з читання для початкової школи вивчає Н. Богданець-Білокаленко; виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу – П. Волошин; виховну спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина ХІХ – кінець ХХ ст.) – О. Фізеші; зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919–1939) – Г. Розлуцька; специфіку читанок, опублікованих у Галичині початку 1920-х рр. – М. Ільницька; навчальну книгу як засіб родинного виховання молодших школярів у Західній Україні (1919–1939) – Л. Стахів; національну спрямованість змісту українських шкільних підручників з читання (1857–1997) – Н. Кузьменко.

Водночас історіографія проблеми засвідчує, що виховна спрямованість навчальних комплектів з читання для початкової школи не була предметом окремого дослідження. В історико-педагогічній науці залишається недостатньо проаналізованою законодавчо-нормативна основа формування змісту початкової освіти з читання, в історичній ретроспективі не розкритий

виховний потенціал навчальних комплектів з читання для дітей молодшого шкільного віку у період з 80-х рр. XX – початку XXI ст.

Результати теоретичного вивчення проблеми, багаторічний досвід практичної роботи у початковій і вищій школі свідчать про суперечності, що об'єктивно склалися в освітньому процесі, у т. ч. при використанні навчальних комплектів з читання у початковій школі. Зокрема, це суперечності між:

- потребою комплексного сприймання системи цінностей та недостатнім осмисленням історичного досвіду виховного потенціалу навчальних комплектів з читання для початкової школи;
- потребою реалізації особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів в освітньому процесі та реальним формуванням змісту навчальних комплектів з читання, урахування його виховного потенціалу;
- багатоаспектністю діяльності вчителя та недостатнім використанням навчальних комплектів з читання для початкової школи з метою морального, національно-патріотичного й екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Отже, актуальність означеної проблеми, об'єктивна потреба дослідження навчальних комплектів з читання для початкової школи, а також необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми: **«Виховна спрямованість навчальних комплектів з читання для початкової школи (80-ті роки XX – початок XXI століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233). Тема дисертації затверджена вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 17 від 17 грудня 2015 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні НАПН України (протокол № 2 від 23 лютого 2016 р.).

Об'єкт дослідження – навчальні комплекти з читання як засіб навчання і виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – виховна спрямованість змістового наповнення навчальних комплектів з читання для початкової школи (1984–2017).

Мета дослідження: історико-педагогічний аналіз, виявлення й узагальнення виховної спрямованості змісту навчальних комплектів з читання для учнів молодшого шкільного віку (80-ті рр. XX – початок XXI ст.).

Відповідно до об'єкта, предмета і мети дослідження визначено такі **завдання:**

- проаналізувати ступінь дослідженості проблеми у педагогічній науці;
- розкрити законодавчо-нормативну основу змісту початкової освіти з читання та його можливості у вихованні молодших школярів;
- визначити основні етапи творення навчальних комплектів з читання для початкової школи у період з 1984 до 2017 р. та тенденції виховної спрямованості змісту на кожному з них;
- схарактеризувати морально-етичні та національні цінності, закладені у змісті навчальних комплектів з читання в досліджуваний період;
- висвітлити ціннісне ставлення до природи у навчальних комплектах з читання.

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети дослідження використано такі **методи**: *історіографічний* (для визначення ступеня наукового осмислення різних аспектів досліджуваної проблеми); *конкретно-пошуковий* (з метою здійснення теоретичного аналізу, синтезу, систематизації джерел з виховання молодших школярів, навчальної літератури); *логіко-історичного аналізу* (для опрацювання науково-педагогічної літератури, підручників, посібників з читання тощо); *герменевтичний* (для змістового аналізу й концептуального викладу педагогічних ідей); *діахронний і синхронний* (для обґрунтування періодизації підручникотворення та дослідження особливостей відображення у навчальних комплектах ціннісних орієнтирів і динаміки їх змін у межах кожного виокремленого періоду); *порівняльно-педагогічний* (для здійснення порівняльного аналізу подій, явищ, фактів, поглядів на досліджувану проблему з реаліями сьогодення); *прогностичний* (для виявлення умов ефективного використання виховного потенціалу навчальних комплектів з читання для початкової школи у практиці сучасної школи).

Джерельна база дослідження – фонди Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Львівської обласної науково-педагогічної бібліотеки, бібліотек Львівського національного університету імені Івана Франка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; наукові студії філософів, педагогів, психологів; педагогічні часописи; нормативно-правові документи у сфері вітчизняної освіти і школи; букварі, підручники, читанки, методичні комплекти, історико-педагогічна література досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 80-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. *Нижня межа* зумовлена прийняттям «Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984), які визначили принципи оновлення змісту шкільної освіти, задекларували перехід до

чотирирічної початкової школи, систематичного навчання дітей шестирічного віку, уможливили початок навчання молодших школярів за новими навчальними планами і програмами (1986).

Верхня межа (2017) визначена сучасними умовами реформування освітньої галузі, прийняттям Закону України «Про освіту», затвердженням нового Державного стандарту початкової освіти, впровадженні нових навчальних програм, зміною навчально-методичних підходів до початкової освіти, реалізацією «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», яка з-поміж пріоритетних напрямів і завдань визначила розвиток інноваційної діяльності в початковій школі та необхідність системного вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *уперше* здійснено системний аналіз виховної спрямованості навчальних комплектів з читання для початкової школи (1984–2017); сформульовано авторське визначення поняття «виховна спрямованість навчальних комплектів»; розроблено періодизацію творення навчальних комплектів з читання у визначених хронологічних межах, в основу якої покладено обґрунтовані критерії (зміна підходів до освітнього процесу; законодавчо-нормативна база; психолого-педагогічні дослідження та соціально-економічні чинники): *перший* (1984–1991) – етап становлення навчальних комплектів з читання для початкової школи, уніфікація, політизація та ідеологізація змісту навчального матеріалу; *другий* (1991–2001) – етап формування українознавчої спрямованості змісту навчальних комплектів з читання; *третій* (2001–2012) – етап удосконалення змісту навчальних комплектів, створення альтернативних підручників і додаткових навчальних матеріалів до них; *четвертий* (2012–2017) – етап модернізації змісту навчальних комплектів з читання для усіх класів початкової школи та їх різнобічного ціннісного наповнення;

- *розкрито* законодавчо-нормативну основу формування й оновлення змісту початкової освіти з читання та виявлено його можливості у вихованні молодших школярів;

- *схарактеризовано* морально-етичні та національні цінності, закладені у змісті навчальних комплектів з читання;

- *висвітлено* ціннісне ставлення до природи у змісті навчальних комплектів з читання для молодших школярів у досліджуваній період;

- *уточнено* сутність базових понять дослідження: «навчальні комплекти», «навчально-методичні комплекти»; «навчально-методичні комплекси»;

- *подальшого розвитку* набули систематизація історіографії підручникотворення, шляхи використання змісту навчальних комплектів з читання у вихованні молодших школярів в освітній теорії та практиці.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що автором розроблено і впроваджено у практику підготовки майбутніх учителів початкових класів авторську програму «Навчальні комплекти з читання для початкової школи України», навчально-методичний посібник «Навчальні комплекти як джерело морального виховання учнів молодшого шкільного віку».

Матеріали і результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися для оновлення змісту таких навчальних курсів: «Історія та загальні основи педагогіки», «Педагогіка», «Педагогічні технології у початковій школі», «Дитяча література з методикою літературного читання», «Культура мовлення та виразне читання»; при розробці спецкурсів для студентів педагогічних закладів вищої освіти; вчителями у роботі з дітьми молодшого шкільного віку на уроках і в позакласній виховній діяльності.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено в освітній процес Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 1841-71 від 20.04.2018 р.), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/06-06-497 від 05.04.2018 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 394 від 04.04.2018 р.), Мукачівського державного університету (довідка № 662 від 12.04.2018 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 364 від 04.04.2018 р.), КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (довідка № 01-23/228 від 11.04.2018 р.), Годовицької ЗОШ І–ІІІ ступенів Пустомитівського району Львівської обл. (довідка № 5 від 16.04.2018 р.), Львівської спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи № 2 І–ІІІ ступенів з поглибленим вивченням англійської мови м. Львів (довідка № 100 від 18.04.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на науково-методичних семінарах, звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Теоретичні положення досліджуваної проблеми оприлюднено на науково-практичних конференціях, симпозіумах, семінарах різного рівня і представництва:

міжнародних: «Народні звичаї, традиції й обряди у просторі сучасної полікультурної освіти дітей та молоді» (Львів, 2013, очна), «Апостол правди і науки» (Львів, 2014, очна), «Дитяча книжка в сучасному освітньому просторі: реалії та перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2016, очна), «Osobowość, społeczeństwo, polityka» (Люблін, Польща, 2017, заочна), «Inovatívny výskum v oblasti vzdelávania a sociálnej práce» (Словаччина, Сладковічово, 2017, заочна), «Сравнительная педагогика в условиях

международного сотрудничества и европейской интеграции» (Брест, Білорусь, 2017, заочна), «Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи» (Слов'янськ, 2017, заочна), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017, очна), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2017, заочна), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (Дрогобич, 2017, очна);

всеукраїнських: «Виховна робота з дітьми: теорія і практика» (Дрогобич, 2017, очна), «Проблеми дитинства у контексті сучасної педагогіки» (Дрогобич, 2018, очна);

регіональних: «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в системі неперервної освіти» (Дрогобич, 2016, очна), «Ідея наступності у формуванні мовленнєвих компетентностей дошкільників та молодших школярів» (Дрогобич, 2017, очна), «Формування комунікативної культури майбутніх вихователів дітей дошкільного віку» (Дрогобич, 2017, очна).

Публікації. Результати дослідження відображено в 15 одноосібних публікаціях, із них 8 статей у фахових науково-педагогічних виданнях України, 3 – у зарубіжних виданнях, 3 – у матеріалах конференцій, 1 навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (373 позиції, з них 32 іноземною мовами), 6 додатків на 56 сторінках, 8 рисунків на 6 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 271 сторінку, із них основного тексту – 165 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито стан її наукової розробленості, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету й завдання дисертаційної роботи, сформульовано її об'єкт і предмет, схарактеризовано теоретико-методологічну основу, методи дослідження, визначено хронологічні межі, виокремлено наукову новизну та практичне значення.

У першому розділі – **«Навчальні комплекти з читання для початкової школи як історико-педагогічна проблема»** – на основі всебічного аналізу наукової літератури проаналізовано стан дослідженості проблеми, уточнено базові поняття дисертаційної роботи, висвітлено законодавчо-нормативну основу змісту шкільної освіти та розкрито його можливості у вихованні особистості молодшого школяра, здійснено періодизацію творення навчальних комплектів з читання у визначених хронологічних межах.

Констатовано, що у вітчизняній і зарубіжній педагогіці досліджуваний феномен знайшов ґрунтовне висвітлення у працях А. Гаджієва, Ю. Господарик, О. Крючкової, Т. Назарової, Г. Пічугіної, Т. Рафік, А. Хуторського та ін. Аналіз педагогічної літератури засвідчив, що такі поняття, як «навчальний комплект» (НКт), «навчальний комплекс» (НКс), «навчально-методичний комплекс» (НМКс), «навчально-методичний комплект» (НМКт) використовуються науковцями ще з середини 70-х рр. ХХ ст.

Теоретичні засади НКс обґрунтовані у працях Ю. Бабанського, Д. Зуєва, В. Краєвського та ін. НКс трактують як відкриту багаторівневу систему дидактичних засобів, яка відображає реалії змісту освіти 70–80-х рр. ХХ ст. Структуру і зміст НМКт розкривають Н. Бодрова, О. Вачугова, В. Журавльов, НМКс – Л. Айдарова, Ю. Бабанський, В. Журавльов, Д. Зуєв, Є. Плісецький, Н. Полханова, В. Соловійова.

Аналізуючи праці вчених-дидактів, присвячені психолого-педагогічним аспектам розвитку навчальних комплексів, стає очевидним факт, що автори неоднозначно розуміли термін НКс. Зокрема, під НКс розуміють підручник, збірник задач або вправ, зошит для фіксації спостережень, узагальнень (Л. Айдарова); навчальні посібники, пізнавальні видання, навчальні фільми, діафільми, різноманітні довідники, спеціальні наукові видання (Ю. Бабанський). НМКт розглядають як цілісну систему, що створюється для якнайповнішої реалізації навчальних і виховних завдань, сформульованих навчальною програмою відповідного предмету за умови провідної ролі підручника (С. Якименко).

З'ясовано, що НМКт – це повний набір засобів навчання для учня і вчителя, що мають відповідне призначення, змістовно пов'язані між собою, в сукупності складають єдине ціле та призначені для забезпечення досягнення визначеної освітньої мети. НМКт складається із взаємопов'язаних дидактичних засобів, необхідних і достатніх для успішного засвоєння навчальної програми, яка є вихідним документом у процесі конструювання підручника, посібника для позакласної роботи, календарного планування, робочого зошита, методичного посібника та інших засобів навчання.

Проведене дослідження дало можливість диференціювати НМКт на дві групи: 1) навчальний комплект для учнів (підручник, посібник для позакласного читання, робочий зошит з читання); 2) методичний комплект для вчителя (підручник, навчальна програма, календарне планування, методичні посібники, плани-конспекти уроків). Виховна спрямованість НМКт передбачає реалізацію системи органічно поєднаних між собою складових напрямів виховання (національно-патріотичного, духовно-морального, етичного, естетичного, екологічного та ін.), які сприяють різнобічному формуванню особистості молодшого школяра.

Як показує дослідження, у 80-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. в освітній галузі проявилися такі основні тенденції: пошуки нових підходів до організації освітнього процесу; зміни в законодавчо-нормативній базі функціонування початкової освіти, завданнях і цілях освітньої галузі Державного стандарту початкової загальної освіти «Мови і літератури»; впровадження в освітній процес удосконалених та модернізованих навчально-методичних комплектів.

Аналіз проблеми творення НКт з читання для початкової школи, вивчення й узагальнення їх виховного потенціалу дали змогу з'ясувати, що упродовж 1984–2017 рр. змістове наповнення навчальних комплектів було віддзеркаленням суспільно-політичного та соціально-економічного життя країни. На 80-і рр. ХХ ст. припадає значна кількість науково-педагогічних досліджень, пов'язаних з обґрунтуванням проблеми змістового наповнення НКт для усіх предметів, оптимальним розподілом функціонального навантаження між структурними елементами НКт, визначенням провідної ролі підручника як ядра НКт. Розроблена О. Савченко програма «Формування загальнонавчальних умінь та навичок» (1984), яка ґрунтувалася на діяльнісному підході й забезпечувала реалізацію процесуального компонента освітньої діяльності молодших школярів, відповідала стратегії підготовки НКт з читання.

Проаналізовано державні стандарти початкової освіти (2001; 2005; 2011), якими передбачено всебічний розвиток та виховання особистості через формування у дітей молодшого шкільного віку повноцінних мовленнєвих, читацьких умінь і навичок, бажання і вміння вчитися. Установлено, що упродовж 1984–2017 рр. зміст початкової освіти з читання, відображений у нормативних документах (навчальний план, навчальна програма, підручники, навчальні комплекти), недостатньо реалізовував виховну, освітню і розвивальну цілі.

Узагальнення розвитку НКт з читання для початкової школи дав можливість обґрунтувати періодизацію творення та тенденції виховної спрямованості змісту НКт у досліджуваний період. В її основу покладено низку критеріїв: зміну підходів до освітнього процесу (знаннєво-орієнтований, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний); законодавчо-нормативному базу; психолого-педагогічні дослідження та соціально-економічні чинники. Виокремлення етапів зумовлене ще й тим, що кожен з них має приманні лише йому особливості щодо формування виховної спрямованості НКт з читання для учнів початкової школи і відповідає виділеним нами критеріям.

Перший етап (1984–1991) – теоретичне обґрунтування вченими-дидактами доцільності й необхідності укладання НКт для кожного шкільного предмету; превалювання знаннєво-орієнтованого підходу в організації та здійсненні освітнього процесу.

Другий етап (1991–2001) – формування українознавчого змісту НКТ; розробка нових варіативних підручників й окремих додаткових посібників, хрестоматій, робочих зошитів; перехід від знаннєво-орієнтованого до особистісно орієнтованого підходів в освітньому процесі.

Третій етап (2001–2012) – удосконалення змісту НКт, створення альтернативних підручників і додаткових навчальних матеріалів до них; реалізація діяльнісного та особистісно орієнтованого підходу в освітньому процесі.

Четвертий етап (2012–2017) – модернізація НКт, створення одним авторським колективом для усіх класів початкової школи лінії навчально-методичних комплектів; синтез діяльнісного, особистісно орієнтованого та компетентнісного (як визначального) підходів в організації та здійсненні освітнього процесу.

У другому розділі – **«Виховний потенціал навчальних комплектів з читання для початкової школи (1984–2017 рр.)»** – схарактеризовано морально-етичні й національні цінності, любов до рідної мови, ціннісне ставлення до природи, які закладені у змісті НКт з читання для молодших школярів.

Доведено, що морально-етичне виховання підростаючого покоління є необхідною передумовою здійснення соціальних реформ в українському суспільстві й одним із пріоритетних завдань сучасної початкової школи, адже реформування різних сфер життя країни потребує особистості з високою духовністю, моральністю та визнанням етичних цінностей як регуляторів поведінки.

Констатовано, що впровадження в освітній процес кращих зразків україномовних творів формують в учнів початкової школи загальнолюдські морально-етичні цінності. З'ясовано, що у НКт з читання досліджуваного періоду досить широко представлені твори усної народної творчості, оповідання, байки, вірші, казки, легенди, які відображають основні моральні цінності: справедливість, відповідальність, правдивість, доброчинність, розсудливість, милосердя, мудрість, чесність, працьовитість, товариськість, турботливість, дружбу, повагу до родини, сім'ї.

Враховуючи потребу нашої країни в духовному відродженні, особистість школяра слід формувати на засадах християнської моралі, плеканні духовності, доброти, людяності, милосердя, вводити дитину у світ християнських духовних цінностей, спрямовувати її світогляд відповідно до християнського віровчення. Проаналізовані нами НКт з читання для початкових класів дають підстави стверджувати, що, на жаль, тільки в читанках для четвертого класу О. Савченко зустрічаємо кілька біблійних оповідань.

Установлено, що букварі, читанки та книги для позакласного читання виступають важливим засобом реалізації завдань національно-патріотичного

виховання, які стоять перед державою і суспільством. Для українців характерним є творення національної системи виховання, в основі якої лежать національні цінності: українська національна ідея, патріотизм, державна незалежність України, національна гідність, національна гордість, історична пам'ять, пошана до державних і національних символів, любов до української культури, мови, традицій та ін.

Відродження історичної пам'яті і національної гідності знайшло широке відображення у змісті НКт з читання, особливо в другому періоді, у процесі становлення незалежності України. 1992 року Г. Кирпа й Д. Чередниченко під спільним псевдонімом Оксана Верес видають перші підручники з читання, наповнені українознавчим змістом: «Ластівка» для 2 класу, «Біла хата» для 3 класу, «Писанка» для 4 класу, а у 1993 р. – літню читанку для початкової школи «Зелена неділя». Усі допущені Міністерством освіти України як варіативні підручники з навчального предмета «Читання». Новим орієнтиром у творенні НКт, стали підручники для першого класу «Материнка» (1992) Д. Чередниченка й «Буквар» (1994) М. Чорної і Д. Грабаря, в яких практично всі художні твори, ілюстрації, предметні та сюжетні зображення втілюють національну ідею, відтворюють історичне минуле українського народу.

Цікавими за змістом та структурою стали варіативні підручники, укладені авторським колективом учителів із м. Яворів Львівської обл. – С. Коструби, Н. Івасьо, О. Жовнір: «Золоте джерельце» для 2 (1) класу (2000), «Чарівний струмок» для 3 (2) класу (2000), «Чиста криниця» для 4 (3) класу (2002). Твори, вміщені у НКт, активізують вияв громадянських почуттів щодо збереження вірності Батьківщині, захоплення її неймовірною красою, готовності віддати за неї життя, гордості за країну, славних синів і дочок своєї держави, вкорінює у душі дитини ставлення до своєї держави як до матері.

Контент-аналіз змісту НКт засвідчує, що утвердженню у свідомості молодших школярів шанобливого ставлення до своєї держави та відчуття гордості за свій народ і за себе як його невід'ємну частину, сприяють твори, вміщені у «Букварі» (Д. Луцик, М. Проць, А. Савшак) (2003): «Син я України-неньки!», «Українцем я зовуся й тою назвою горджуся!», формують почуття поваги та прихильності до тих місць, де людина народилася і виросла: «Люди, любіть свою землю, як неньку свою».

Залучення школярів до вивчення рідної мови, національних джерел української духовності складають основу виховання учнів початкових класів. Вагомий потенціал мовленнєвого виховання зосереджено у змісті читанок, додаткових посібників для позакласного читання та робочих зошитів учнів початкових класів. У НКт з читання О. Савченко та В. Науменко значною мірою представлені твори, які сприяють вихованню у молодших

школярів вільного та досконалого володіння рідною мовою, розуміння її краси, пошани й любові до рідного українського слова.

З'ясовано, що проблема виховання любові до рідного краю, турботливого ставлення до навколишнього середовища займає особливе місце у НКт з читання для початкової школи. Виховання відповідальності за природу як національне багатство, дотримання правил культурного поведіння, збереження багатства, цілісності, чистоти та гармонії докіль розкривається у змісті НКт М. Вашуленка, А. Каніщенко, В. Науменко, О. Савченко та ін. Літературні твори спонукають молодших школярів замислитися над вчинками героїв, формують почуття любові до рідного краю, відчуття краси й неповторності природи, гордості за свій рідний край, значимості кожної людини у загальній справі збереження природних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Дисертація узагальнює багаторічні авторські пошуки відповідей на актуальні питання, що стосуються творення навчальних комплектів з читання для початкової школи України у період 80-х рр. XX ст. – початку XXI ст. Проведене дослідження дало підстави для таких висновків та узагальнень:

1. Історіографія проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що виховна спрямованість навчальних комплектів з читання для початкової школи (1984–2017) системно не досліджувалася і не була цілісно інтерпретована. У процесі роботи вивчено та проаналізовано значний масив літературних джерел, навчальні комплекти з читання, що дало змогу розкрити виховний потенціал і спрямованість змісту підручників для читання як основи навчального комплекту для початкової школи, сформулювати авторське визначення поняття «виховна спрямованість навчальних комплектів» як системи органічно поєднаних між собою складових напрямів виховання (духовно-морального, національно-патріотичного, екологічного, естетичного тощо), які сприяють формуванню особистості молодшого школяра. До складу навчальних комплектів входять підручник, посібник для позакласного читання, робочий зошит. Зміст навчальних комплектів з читання у досліджуваній період був різноманітним і багатожанровим, піддавався впливові ідеологічних, суспільно-політичних та соціально-економічних чинників.

2. Проаналізовано розроблені Державні стандарти початкової загальної освіти (2001; 2005; 2011), які заклали нормативне підґрунтя різнобічного розвитку та виховання особистості через формування у дітей молодшого шкільного віку повноцінних мовленнєвих і читацьких умінь та навичок, бажання і вміння вчитися упродовж життя. Встановлено, що в період з

1984 до 2017 р. зміст початкової освіти з читання недостатньо реалізував виховну, навчальну та розвивальну цілі. Проаналізовано курс «Читання», який забезпечує реалізацію мети навчального предмету, враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, взаємозв'язок з іншими шкільними предметами. Його основні функції – навчити дітей читати, засвоювати знання про навколишній світ, формувати емоційно-ціннісне ставлення до людини, природи, держави, до самого себе. Навчальні комплекти з читання побудовані на принципах систематичності, логічності, послідовності, врахування індивідуальних та вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку.

3. Ретроспективний аналіз розвитку проблеми навчальних комплектів з читання, аналіз стану її дослідженості та формування їх змісту дали змогу з'ясувати, що процес творення навчальних комплектів та їх виховна спрямованість були відображенням суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій упродовж 1984–2017 рр. Це уможливило обґрунтування періодизації творення навчальних комплектів з читання для початкової школи у досліджуваній період, в основу якої покладено такі критерії: зміна підходів до освітнього процесу; законодавчо-нормативна база; психолого-педагогічні дослідження та соціально-економічні чинники. Нами виокремлено чотири етапи: *перший* (1984–1991) – етап становлення навчальних комплектів з читання для початкової школи, уніфікація, політизація та ідеологізація змісту навчального матеріалу; *другий* (1991–2001) – етап формування українознавчої спрямованості змісту навчальних комплектів з читання; *третій* (2001–2012) – етап удосконалення змісту навчальних комплектів, створення альтернативних підручників і додаткових навчальних матеріалів до них; *четвертий* (2012–2017) – етап модернізації змісту навчальних комплектів з читання для усіх класів початкової школи та їх різнобічного ціннісного наповнення. Зміст НКт з читання, починаючи з 1984 р., містив різножанрові твори, однак не був позбавлений ідеологічного забарвлення. З проголошенням незалежності України зміст НКт з читання для початкової школи став виразником морально-етичних та національних цінностей, джерелом аксіологічних ідей, чинником національно-патріотичного, морально-духовного і екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку.

З'ясовано, що в досліджуваній період у НКт з читання особливе місце відведено малим фольклорним формам – загадкам, лічилкам, приказкам і прислів'ям, народним прикметам, дитячим пісенькам, колисковим, щедрівкам, колядкам, веснянкам та ін. Реалізуючи їх виховний потенціал, узагальнюючи багатовіковий досвід, констатуємо, що усна народна творчість є яскравим носієм і втіленням мудрості й світогляду народу, формує у школярів

навички культурної поведінки, вчить бути ввічливими, відповідальними, працьовитими, щедрими, поважати людей, родину, рідний край.

4. У змісті НКт з читання представлено такі морально-етичні цінності: повага до людської гідності, скромність, терпимість, довіра, ввічливість, доброта, доброзичливість, добропорядність, турботливе ставлення до людей, щирість, добродушність, великодушність, лагідність, миролюбність, шляхетність, безкорислива допомога іншому, співчуття, милосердя, поступливість, чуйність, сприйняття іншого, жалісливість, співпереживання, тактовність, прихильність, привітність, справедливість, самокритичність, уважність, чесність, правдивість, вірність, аналіз помилок, об'єктивність, вимогливість, рішучість, наполегливість при обстоюванні справедливості, мужність, принциповість, непримиренність до проявів жорстокості, байдужості, антигуманних вчинків.

Доведено, що формування морально-етичних цінностей буде продуктивнішим за умов: визнання пріоритетної ролі виховної мети у процесі роботи над твором; забезпечення проблемного підходу, що полягає у моделюванні таких ситуацій, які стимулюватимуть учнів до висловлювання власних суджень про поведінку, вчинки, помисли персонажів; зосередження уваги на морально-етичних проблемах творів шляхом їх вдалого відбору, а також накладання цих ідеалів на виховання сучасних школярів; визначення ролі цінностей та їх антиподів у системі морально-етичних настанов нашого часу; організації взаємодії на основі діалогу й співпраці у процесі спільної роботи, що ґрунтуватимуться на принципах гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки.

Упродовж досліджуваного періоду зміст НКт сконцентрований на утвердженні у свідомості молодших школярів шанобливого ставлення до держави, її символів, рідної мови, народу, його звичаїв і традицій, до історичного минулого Батьківщини, відповідальності за долю держави і свого народу, їх майбутнє; виховання патріотів; усебічна підготовка до творчої праці щодо розбудови і захисту незалежної Української держави, розвиток української культури.

5. У змісті НКт з читання важливе місце займає ціннісне ставлення до природи. Зміст творів спрямований на виховання почуття шанобливого, турботливого ставлення до всього живого, інтерес до пізнання природи, додержання правил культурного поведіння серед неї, утвердження у свідомості молодого покоління позиції щодо зацікавленості у збереженні цілісності, чистоти довкілля. Твори формують розуміння необхідності гармонії людини з природою, засвоєння знань про природу рідного краю, вчать сприймати природу як живу істоту, виховують почуття відповідальності за неї як національне багатство, значимість кожної окремої людини в загальній справі збереження природних ресурсів, готовність до екологічної діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальшого дослідження потребує використання змісту навчальних комплектів як джерела аксіологічних ідей на уроках літературного читання і в позанавчальній роботі початкової школи, підготовки майбутніх учителів до роботи з навчальними комплектами, формування комунікативної компетентності молодших школярів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Новосельська Н. Т. Національно-патріотична спрямованість змісту букварів (середина 80-х – середина 90-х років XX століття). *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 21 (2-2016). Ч. 2. С. 212–218.
2. Новосельська Н. Т. Формування екологічної культури молодших школярів у оповіданнях Василя Сухомлинського. *Молодий вчений*. Херсон, 2016. № 12 (1 (40)). С. 483–486.
3. Новосельська Н. Т. Національні цінності у змісті букварів та їхня роль у формуванні особистості. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків, 2017. Вип. 40. С. 127–135.
4. Новосельська Н. Т. Поезія Ліни Костенко як чинник національного виховання учнів початкових класів (на матеріалах читанок для початкової школи). *Педагогічний часопис Волині*. Луцьк, 2017. № 2 (5). С. 81–86.
5. Новосельська Н. Т. Поезія Тараса Шевченка як чинник патріотичного виховання молодших школярів (на матеріалах читанок для початкової школи). *Педагогічні науки*. Херсон, 2017. Вип. LXXV. Т. 2. С. 60–64.
6. Новосельська Н. Т. Читанка як засіб виховання поваги та любові до української мови. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. Донецьк, 2017. № 1. С. 111–115.
7. Новосельська Н. Т. Морально-етичне виховання молодших школярів засобами усної народної творчості (на матеріалах читанок О. Савченко для другого класу). *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2017. № 16. С. 186–189.
8. Новосельська Н. Т. Виховання любові до краси рідного краю в поезії Лесі Українки (на матеріалах читанок для початкової школи). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. Тернопіль, 2018. № 1. С. 33–39.
9. Новосельська Н. Т. Біблійні легенди – основа християнського виховання молодших школярів (на матеріалах читанок О. Савченко для четвертого класу). *Inovatívny výskum v oblasti vzdelávania a sociálnej práce* :

materialy Medzinár. vedecko-praktická konf., (Sládkovičovo, 10–11 marca 2017). Sládkovičovo, 2017. С. 35–37.

10. Новосельська Н. Т. Оповідання Василя Сухомлинського як засіб виховання милосердя в молодших школярів (на матеріалах читанок для початкової школи). *Osobowość, społeczeństwo, polityka : materiały VI Międzyn. konfer. nauk.-prakt.* (Lublin, 10–11 marca 2017). Lublin, 2017. S. 185–187.

11. Новосельская Н. Т. Нравственное воспитание младших школьников средствами художественной литературы. *Сравнительная педагогика в условиях международного сотрудничества и европейской интеграции : сб. материалов VIII междунар. науч.-практ. конф., г. Брест, 10 ноября 2017 г.* Брест, 2018. С. 104–108.

12. Новосельська Н. Т. Навчальні комплекти як джерело морального виховання учнів молодшого шкільного віку : навч.-метод. посіб. Львів : Видавничий центр, 2017. 62 с.

Праці апробаційного характеру

13. Новосельська Н. Т. Твори про українську мову як засіб виховання національної свідомості молодших школярів. *Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Слов'янськ, 15 березня 2017 р.). Слов'янськ, 2017. С. 88–93.

14. Новосельська Н. Т. Формування гуманістичних цінностей молодших школярів у навчально-виховній діяльності. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології і педагогіки»* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 1–2 грудня 2017 р.). Київ, 2017. С. 30–32.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Новосельська Н. Т. Наступність у роботі дошкільного навчального закладу та початкової школи як умова успішної адаптації дітей до шкільної освіти. *Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності* : матеріали теор.-практ. семінару, (Львів, 20 січня 2017 р.). Львів, 2017. С. 129–132.

АНОТАЦІЇ

Новосельська Н. Т. Виховна спрямованість навчальних комплектів з читання для початкової школи (80-ті роки ХХ – початок ХХІ століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. –

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2018.

У дисертації здійснено системний аналіз виховної спрямованості навчальних комплектів з читання для початкової школи (1984–2017), висвітлено базові поняття дослідження, сформульовано авторське визначення поняття «виховна спрямованість навчальних комплектів для початкової школи»; розроблено періодизацію творення навчальних комплектів з читання у визначених хронологічних межах, в основу якої покладено обґрунтовані критерії (зміна підходів до освітнього процесу, законодавчо-нормативна база, психолого-педагогічні дослідження та соціально-економічні чинники). Схарактеризовано морально-етичні та національні цінності, ціннісне ставлення до природи у змісті навчальних комплектів з читання для початкової школи у досліджуваній період. Розроблено і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх учителів авторську програму «Навчальні комплекти з читання для початкової школи України».

Ключові слова: навчальний комплект, читання, початкова школа, зміст виховання, морально-етичні цінності, національні цінності, ціннісне ставлення до природи, учні молодшого шкільного віку.

Новосельская Н. Т. Воспитательная направленность учебных комплектов по чтению для начальной школы (80-е годы XX – начало XXI века). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Дрогобич, 2018.

В диссертации осуществлен системный анализ воспитательной направленности учебных комплектов по чтению для начальной школы (1984–2017), сформулировано авторское определение понятия «воспитательная направленность учебных комплектов для начальной школы»; освещены базовые понятия исследования, разработана периодизация создания учебных комплектов по чтению в определенных хронологических рамках, в основу которой положены обоснованные критерии (изменение подходов к образовательному процессу, законодательно-нормативная база, психолого-педагогические исследования и социально-экономические факторы). Охарактеризованы морально-этические и национальные ценности, ценностное отношение к природе в содержании учебных комплектов по чтению для начальной школы в исследуемый период. Разработано и внедрено в образовательный процесс подготовки будущих учителей авторскую программу «Учебные комплекты по чтению для начальной школы Украины».

Ключевые слова: учебный комплект для чтения, начальная школа, содержание воспитания, морально-этические ценности, национальные ценности, ценностное отношение к природе, учащиеся младшего школьного возраста.

Novoselska N. T. Educational orientation of elementary school reading sets (1980's – the early XXI century). – Qualifying scientific work with manuscript copyright.

Thesis for a Candidate Degree in Education. Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2018.

In the course of research, a large number of sources, particularly reading sets were studied and analyzed making it possible to reveal the educational potential and predominant role of reading textbooks in elementary school, to formulate the author's definition of «the educational orientation of elementary school reading sets» as a system of various intrinsically interconnected educational components (national, patriotic, spiritual, moral, ethical, aesthetic, ecological, etc.), which contribute to junior schoolchildren's personality formation. The contents of elementary school reading sets were diverse and multi-genre.

A complex analysis of the educational orientation of elementary school reading sets (1984–2017) has been carried out. The development of reading sets has been classified chronologically and based on certain substantiated criteria (socio-economic factors socio-economic factors, regulatory basis, changing approaches to the educational process, psychological and pedagogical research): *stage one* (1984–1991) – formation of content of reading sets; *stage two* (1991–2001) – formation of the Ukrainian-oriented content; *stage three* (2001–2012) – improving of the learning of reading sets content, development of a complex, creation of alternative textbooks and teaching aids; *stage four* (2012–2017) – modernization and value versatility of the reading sets content for elementary school.

It has been established that during 1984–2017 the content of elementary reading education performed instructive, educational and developmental functions, as reflected in normative documents (curriculum, course of study, textbooks, learning kits). The regulations underlying elementary education and instructive potential of its content have been disclosed. The national standards of elementary education (2001, 2005, 2011) promoting comprehensive development and education of a junior schoolchild through formation of speech, reading and computing skills, desire and ability to learn have been analyzed. The course «Reading» is to ensure achievement of the subject's objectives, consider the age-related peculiarities of junior schoolchildren and the relationship with other subjects. Its purpose is to teach children to read, to acquire knowledge about the surrounding world, to form an emotional and value attitude to man, nature, oneself, one's country, etc.

The moral, ethical and national values in the content of reading sets of the studied period have been revealed; the value attitude to nature, a staple in the elementary school reading sets content (1984–2017), has been highlighted. Having analyzed the process of designing elementary school reading sets, studied and systematized their educational potential we have come to state that the reading sets content of 1984–2017 reflected the socio-political and socio-economic life of the country. The 1980's were marked by a significant amount of scientific and pedagogical research validating the necessity to create teaching aids in all subjects, distribute evenly the functional load between various structural elements of reading sets, underpin the leading role of a textbook in the learning and methodological kit.

Elementary school reading sets are based on the principles of system, logic, sequence, consideration of individual and age-related peculiarities of junior schoolchildren. The content of elementary school reading sets was a determinant of moral, ethical and national values, a source of axiological ideas, a cornerstone in the upbringing of junior schoolchildren.

The author's program «Reading Sets for Elementary School of Ukraine» has been elaborated and implemented into the training of future teachers.

Key words: learning kit, reading, elementary school, content of education, moral and ethical values, national values, value attitude towards nature, junior schoolchildren.

Підписано до друку 25.09.2018 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 0,9. Зам. 210. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.